

Hvem ejer udgravningsresultaterne

– og hvor længe?

af Ole Lass Jensen, museumsinspektør, Hørsholm Egns Museum

I oplægget til temaartiklen spørger redaktionen bl.a.: "Hvem har ret til at anvende de data og tolkninger, som bliver produceret på en udgravning – og hvor længe kan man få lov til at "sidde" på sit materiale?" "Retten", der her ses som "publikationsretten", må overordnet tilfalde den, der har produceret resultaterne. Når spørgsmålet alligevel er speget, så skyldes det, at en udgravning tit har mange aktører. Selvom aktørerne, f.eks. arkæologen og zoologen, producerer hver deres data, så er disse datasæt indbyrdes afhængige. Derfor er der tale om et samarbejde om publikationsretten, og det samarbejde skal fastlægges ved klare forhåndsaftaler. Spørgsmålet "hvor længe?" berører et større problem, nemlig museernes lave forsknings- og publiceringsrate.

Hvem ejer udgravningsresultaterne?

I 1990 udsendte Rigsantikvaren og Det Arkæologisk Nævn et solgult hæfte: "Vejledning vedr. undersøgelser i henhold til museumslovens § 26 og beslægtede sager". Hæftet blev med sine 48 fotokopierede A4-sider arkæologens administrative bibel helt frem til 2002, hvor den nuværende museumslov gjorde det uaktuelt. I vejledningen kunne man finde svar på mange forvaltningsmæssige spørgsmål. Til og med spørgsmålet om, hvem der ejer udgravningsresultaterne, og hvor længe, er grundigt behandlet i vejledningens bilag 6: "Retningslinjer vedrørende adgang til og publicering af arkæologiske fund og undersøgelser". I bilagets indledning præciseres det, at "Retningslinjerne har til formål at sikre adgang til arkæologiske fund og dokumentation, samt at sikre indsamlerens ret til (i en afgrænset periode) selv at publicere et af ham/hende indsamlet materiale". Sådan. På trods af at det gule hæfte snart fylder 20 år, så er retningslinjerne stadig et rigtig fornuftigt udgangspunkt for, hvordan man internt på museerne og forskere imellem bør forholde sig til spørgsmålet om publikationsret og adgangen til udgravningsdata. Jeg skal derfor opfordre læserne til at finde det gule – og gulnede – hæfte frem fra museets arkiv og læse eller genlæse bilag 6. Har man kasseret hæftet, så kan det gamle bilag ses på FAFs hjemmeside (archaeology.dk).

Selvfølgelig har arkæologien gennemgået store forandringer siden da. Det gælder både de betingelser, de arkæologiske udgravninger er underlagt, og den

måde hvorpå udgravningsprojekterne organiseres og udføres teknisk og fagligt. Nødudgravningerne, eller § 27-udgravningerne, er generelt blevet mere komplekse. Førhen var det gerne udgravningslederen og –assistenterne, der løste næsten alle opgaver, både i felten og bagefter i beretningsprocessen. De tilknyttede naturvidenskabelige undersøgelser begrænsede sig gerne til zoologernes artsbestemmelser, antropologernes gennemgang af skeletter samt en række kulstof 14-dateringer. Når udgravningsresultaterne blev publiceret, optrådte de naturvidenskabelige resultater oftest som et appendiks – arkæologen beskrev og tolkede udgravningsresultaterne, zoologen beskrev og tolkede faunamaterialet osv. Der var ikke så megen tvivl om, hvem der havde retten til hvilke resultater og dermed retten til at publicere dem.

I dag er det mere udbredt, at allerede feltarbejdet udføres som et teamwork mellem arkæologer og andre fagdiscipliner. Udgravningslederen er i højere grad blevet en koordinator og igangsætter, når det gælder større og mere komplicerede udgravninger. Frem for at være "hjælpediscipliner", så integreres især de naturvidenskabelige fag mere og mere i undersøgelserne og særlig i efterbearbejdningen. Det er en udvikling, som blev forstærket med den nye museumslov, der gjorde det muligt at lade naturvidenskabelige undersøgelser indgå som en post i de bygherrebetalte udgravningsbudgetter. Det har aktualiseret spørgsmålet om, hvem der har retten til at publicere hvad.

Selvom vi forenkler problemstillingen og nøjes med at spørge, hvem der har retten til de ”rå”, rent arkæologiske resultater, befinder vi os i en gråzone. Hvor den gamle vejledning pegede på, rettighederne til resultaterne tilfaldt udgravningslederen, så er politikken på nogle museer i dag den, at det er den ansvarshavende arkæolog (eller institutionen), der har disse rettigheder. Det sidste kan der nogle gange være ræson i. F.eks. kan den enkelte udgravning indgå i et forskningsprojekt, som den ansvarshavende leder har arbejdet med i årevis. Hvis museet midlertidig ansætter en medarbejder til at forestå den daglige ledelse af en given udgravning, så er det måske ikke rimeligt, at vedkommende overtager publikationsretten – hverken til forskningsprojektet eller til den konkrete undersøgelse. Samtidig er det jo den ansvarshavende leder, der har udpeget og planlagt undersøgelsen. Sådan set ansætter den ansvarshavende arkæolog blot en daglig leder til at forestå den praktiske udgravning, og tit er det stadig den ansvarshavende arkæolog, der foretager udgravningens overordnede prioriteringer. De argumenter holder selvfølgelig ikke i længden. Synspunktet placerer udgravningslederen som en tekniker, og langt de fleste arkæologer er sikkert enige om, at en udgravning ikke kun er en teknisk eller håndværksmæssig opgave. Det ligger i fagets natur, at udgravningen er et grundlæggende element i den arkæologiske forskningsproces, hvor den daglige leder har et meget stort ansvar for de resultater, der opnås – også selvom der er tale om et fagligt teamwork mellem den ansvarshavende og den daglige leder. Derfor kan man med lige så god ret hævde, at den daglige leder har publikationsretten, eller at de to har en fælles publikationsret til den konkrete undersøgelse. Anderledes forholder det sig, hvis undersøgelsen kun indgår som en af mange andre i publiceringen af et større forskningsprojekt. Her må det til gengæld tydeliggøres, hvem der stået for de enkelte undersøgelser. Alle skal selvfølgelig krediteres for det arbejde, de har ydet. Jeg ved ærligt talt ikke, hvor stort problemet er rundt omkring på museerne. Men i givet fald må det løses ved klare forhåndsftaler, der f.eks. er nedfældet i ansættelseskontrakten.

Når der kobles fagfolk fra andre discipliner på de arkæologiske undersøgelser, kan problemet vokse. Hvis arkæologerne indleverer materiale til naturvidenskabelige analyser, så genereres der nye

resultater. Hvem har retten til dem? I de tilfælde, hvor der er tale om rutineopgaver, som resulterer i f.eks. zoologiske artslistor, en serie dateringsresultater eller lignende, så er der næppe mange ”underentreprenører”, der vil beklage sig over, at resultaterne indarbejdes i arkæologens beretning og eventuelle publikation, forudsat tydelig henvisning til relevante rapporter m.v. Men når der er tale om mere omfattende analyser, må rettighederne til offentliggørelse tilhøre den, der har udført og afrapporteret analysen. Omvendt kan den, der har udført den naturvidenskabelige analyse, ikke uden videre publicere eller videregive resultater, der i bund og grund baserer sig på en arkæologisk undersøgelse. For nogle år siden oplevede en kollega faktisk, at en naturvidenskabsmand egenhændigt ville publicere sine analyseresultater sammen med væsentlige arkæologiske data, som kollegaen havde brugt mange kræfter, ja, år på at opnå. Argumentet var, at de arkæologiske udgravningsdata ikke var et resultat af en videnskabelig proces – der var jo blot tale om en indmåling og optegnelser, som enhver kunne have frembragt! Hensynet til publikationsretten må selvfølgelig gælde begge veje. Hvordan udgravningsresultater og resultater af delanalyser skal publiceres, må så vidt muligt aftales, allerede inden arkæologen afleverer sit materiale til andre.

Det er altså ikke helt så lige til, hvem der ret til at anvende de data, observationer, analyser og tolkninger, der produceres på udgravningen og i dens kølvand. Det handler derfor om at etablere gode teamworks, hvor alle nøglepersoner har en selvfølgelig ret til hver sin del af det samlede resultat. At få dette teamwork etableret og til at fungere godt er først og fremmest den ansvarshavendes arkæologs opgave – og det er samme, der har udspillet, når der indgås forhåndsftaler.

Hvor længe kan man ”sidde” på en udgravning?

Af hensyn til nogle af mine egne langstrakte projekter, så håber jeg, at det er virkelig længe. Men for i det mindste at spille ud med et bud, så springer jeg over det lave gærde og hiver endnu engang den gamle vejledning op af skuffen. Vejledningen fastslår, at den daglige udgravningsleder har publikationsretten i 5 år, når det drejer sig om ”et mindre fund”, og 10 år, når det er ”et større fund”. Derefter kan fundet publiceres af andre – efter aftale med den udgravende institution. Videre hedder det i vej-

ledningens § 8b: ”En institution kan ikke nægte forskere adgang til at benytte upubliceret materiale ved komparative undersøgelser. Udgravningslederen skal dog orienteres og godkende andre forskeres adgang til materialet”. Det suppleres i § 9: ”Andre forskere har adgang til at se et fundmateriale under og efter udgravningen, men de må ikke publicere det uden skriftlig tilladelse...” Bortset fra det selvmodsigende i § 8b, så lyder det i mine ører stadig rimeligt fornuftigt.

Spørgsmålet om, hvor længe man kan ”sidde” på en udgravning var ikke specielt aktuelt, hvis bare udgravningsresultaterne blev bearbejdet, analyseret og publiceret i en lind strøm. Det sker som bekendt ikke. Jeg tror ikke, at forholdet ”publikationsomfang / antal udgravninger” nogensinde har været så lavt, som i det seneste tiår. Pga. byggeboomet har vi gravet for meget og reflekteret for lidt. En kollega på et af de mest travle museer karakteriserede på et tidspunkt museet som en udgravningsfabrik med et overfyldt varelager af genstande og udgravningsdata. Ingen vidste længere, hvilke varer der allerede var rigeligt af på lageret, og hvilke man havde for få eller slet ingen af. Måske vil finanskrisen og nedgangen i boligbyggeriet i sidste ende vise sig at være gavnlige for arkæologien – den potentielle arbejdsløshed ufortalt. For så får vi måske bedre tid til at tænke os om og publicere nogle af de overordentlig mange udgravningsresultater, der blev frembragt under højkonjunkturen. Jeg indrømmer, at problemet nok er sat lige lovlig firkantet op. Faktisk har byggeboomet kun forstærket problemet, for den lave publikationsrate har vi kæmpet med i lang tid før da. Adskillige arkæologer – og med dem mange fine udgravningsprojekter – har helt siden 1950’erne lidt ”data-døden”. Kort sagt er der i umindelige tider gravet mere frem, end man bagefter kunne overskue. Hvordan får vi afhjulpnet det problem?

Det første, umiddelbare løsen er selvfølgelig ”grav mindre”. Men den udvej er ikke brugbar. Selvom boligbyggeriet er for nedadgående, så tænk blot på, hvor mange væsentlige fortidsminder, der stadig udslettes pga. landbrugsdrift, skovrejsninger osv. Snarere, skal det hedde ”grav bedre” – altså mere målrettet og forskningsorienteret. Men før det lader sig gøre, skal vi have bearbejdet de data, vi allerede har. Og så er vi tilbage ved refleksion, forskning og

publicering. Derfor er spørgsmålet snarere: Hvordan får vi mere tid og flere midler til forskning og publicering?

De økonomiske vilkår

Den administrative praksis og finansieringen af de fleste ”nødudgravninger” blev som bekendt betydeligt forandret med revisionen af museumsloven i 2001. Meget af det vedrører ikke den problematik, der diskuteres her, men to forhold har dog direkte betydning: Den administrative byrde er blevet væsentligt forøget for de arkæologisk arbejdende museer, og det røver selvfølgelig noget af den tid, der ellers kunne være brugt på forskning og publicering. Omvendt giver det administrationsbidrag, som pålægges bygherrefinansierede udgravninger, museerne en vis kompensation for den øgede administration. I nogle tilfælde genereres endda et vist ”overskud”, der f.eks. kan medfinansiere fastansat personale til at løse de mange arkæologiske opgaver. Jeg er klar over, at jeg her har stukket hånden i en hvepsere. Mange museer klager f.eks. over, at arkæologiske forundersøgelser økonomisk set er ren tilsætning, fordi den tid der reelt går til administration og afrapportering slet ikke kan rummes indenfor budgetrammerne. På nogle museer er det vist også sådan, at en eventuel indtjening ikke nødvendigvis kommer den arkæologiske afdeling til gode.

Det kunne umiddelbart være en nem løsning enten at øge udgravningsbudgetternes post ”dokumentation”, så den også rummede midler til publicering, eller at indføre en særlig udgiftspost til formålet. Det er imidlertid langt fra alle egentlige udgravninger, det er aktuelt at publicere, så udgiften ville kun optræde i udvalgte udgravningsprojekter. Det ville skævvride bygherrernes udgifter mere, end det allerede er tilfældet – bortset fra at løsningen nok er vanskelig at finde politisk gehør for. Mange vil nok hævde, at videregående arkæologisk forskning er en samfundsmæssig opgave, som skal løftes økonomisk af Staten.

Jeg tror, at der i stedet skal satses på en mere nuanceret løsning, hvor også museerne selv har et ansvar.

På papiret er museerne også forskningsinstitutioner, men virkeligheden er en anden. Hverdagen levner

ikke museumsinspektørerne mange timer til forskning og publicering, og meget af det, der trods alt bliver bedrevet, sker i fritiden. Den administrative byrde, der er en af årsagerne hertil, har jeg allerede berørt. En anden tidskrævende opgave er den brede, populære formidling, og den stilles der stadig øgede krav til. Det skyldes ikke mindst, at museumsdriften i stigende omfang sker for kommunale midler. Modkravet er, at museerne synliggør sig i kraft af udstillinger, foredrag, populære bøger m.m. Det er der sådan set ikke noget galt i – hvis bare der samtidig blev forsket halvt så meget. Det vil jo også opkvalificere formidlingen.

Hvordan får vi publiceret mere?

Hvis der skal skaffes bedre vilkår for forskningen ude på lokalmuseerne, så skal den daglige driftsøkonomi forbedres. Det kan bl.a. ske ved, at retningslinjerne for nøddudgravningernes budgetter gennemgår en tiltrængt revision. For museerne hænger det ikke sammen økonomisk, når Kulturarvsstyrelsen opererer med en budgetramme på 20 % af felttime-summen til afrapportering af forundersøgelser. Lad os få den op på samme niveau, som gælder for de egentlige undersøgelser, altså 40 %. Og hvorfor er det museerne selv, der skal betale for mindre forundersøgelser? Selvfølgelig skal det ikke i stedet være de små private bygherrer, der skal afholde udgiften – den bør helt klart være en statslig forpligtelse. Det næste punkt, man bør se på, er de såkaldte ”bygherrerapporter”. Hvis der skal være tale om en ordentlig bygherrerapport, så tager den uforholdsmæssig megen tid at udarbejde. Og jeg har endnu ikke hørt nogen bygherrer juble over sådanne rapporter. Hvilke andre af de mange undersøgelser og analyser, der foretages forud for et anlægs-

arbejde, skal munde ud i to rapporter – først en let fordøjelig og senere en mere teknisk? Det er ikke noget holdbart argument, at bygherrerapporten er en slags mellemstation, fordi den endelige udgravningsberetning er lang tid undervejs pga. naturvidenskabelige analyser, konservering osv. Hvis bygherrerapporten alene skal fungere som en form for ”kvittering” overfor bygherren, som Kulturarvsstyrelsen har udtrykt det, så kan kvitteringen nemmere ske i form af et brev, der opridser de umiddelbare resultater af undersøgelsen. Den tid, der går til arbejdet med bygherrerapporterne, bør hellere bruges til udgravningsberetningerne, så de er et skridt nærmere en egentlig publikation.

Museerne må også skue indad for at afhjælpe problemet med den haltende forskning og publikation. Mange steder skal man nok arbejde på at overbevise ledelse og bestyrelse om, at forskningsplaner er lige så vigtige som udstillingsplaner. ”Fritidsforskning” kender mange af os til. Men hvem har hørt om ”fritidsudstilling”? Museerne må bl.a. blive bedre til at søge eksterne midler til frikøb af medarbejdere, så de i en periode kan koncentrere sig om at bearbejde og publicere vigtige udgravningsresultater. Da der i forvejen er et hårdt pres på de statslige puljer til sådanne formål, kommer man ikke uden om, at midlerne til arkæologisk forskning og publicering må forøges. Museerne kan selv hjælpe til ved, at den ”indtjening”, som mange større undersøgelser resulterer i, kanaliseres tilbage til den arkæologiske afdeling. Samtidig bør der afsættes statslige midler til en pulje, der er øremærket til publikation af væsentlige udgravningsresultater. Det kunne passende være Det Arkæologiske Råd, der fordelte midlerne.